

**This is an electronic reprint of the original article.
This reprint *may differ* from the original in pagination and typographic detail.**

Author(s): Uotila, Merja

Title: Kulkutyöväki, työkirjat ja työperäinen liikehdintä 1840-luvun Suomessa

Year: 2015

Version:

Please cite the original version:

Uotila, M. (2015). Kulkutyöväki, työkirjat ja työperäinen liikehdintä 1840-luvun Suomessa. Lähde : historiatieteellinen aikakauskirja, 11, 43-72.

All material supplied via JYX is protected by copyright and other intellectual property rights, and duplication or sale of all or part of any of the repository collections is not permitted, except that material may be duplicated by you for your research use or educational purposes in electronic or print form. You must obtain permission for any other use. Electronic or print copies may not be offered, whether for sale or otherwise to anyone who is not an authorised user.

Johdanto¹

Työtilaisuuksien mukaan liikkuva väestö on saanut aikojen saatossa monia nimityksiä. Nykyisin heistä puhuttaisiin työn pituudesta ja asiayhteyden virallisuudesta riippuen sesonki- tai kausityöläisinä, vierastyövoimana, matka- ja reissutyöläisinä, komennusmiehinä sekä pendelöijinä.² 1900-luvun alkupuolella heitä nimitettiin kulkutyöväeksi, termi, joka sopii hyvin myös 1800-luvun puolivälissä töitä etsimään lähteneeseen joukkoon. Kulkutyöväki teki tilapäistöitä vieraalla paikkakunnalla - pääasiassa kaupungeissa - mutta oli virallisesti kirjoilla muualla, yleensä maaseutupitäjissä.³ Aikalaiset käyttivät tästä joukosta 1800-luvun puolivälin tienoilla tavallisimmin määreitä työmies ja työrenki (*arbetskarl*, *arbetsdrenge*) tai heitä nimitettiin alkuperänsä mukaisesti maalaisiksi.⁴ Kulkutyöväki oli lähtökohtaisesti hivenen eri asia kuin kulkurit, kiertolaiset tai irtolaiset, jotka olivat usein ilman vaikuista asuinsijaa tai kotiseutua. Lisäksi työn perässä vaeltelu (*arbetsvandring*) kuului eräiden käsityöläisten ja heidän kisälliensä toimenkuvaan.⁵

Keskityn tässä artikkelissa tutkimaan Suomen autonomian ajan alkupuolella, 1840-luvulla, hämäläisestä Hollolan maaseutupitäjästä tilapäistöitä oman kotiseutunsa ulkopuolelle etsimään lähtenyttä väestöä.⁶ Selvitän sitä, ketkä turvautuivat työn perässä vaelteluun, milloin työnhakuun lähdettiin ja mistä töitä etsittiin. Apuna analyysissa on erityisesti tilapäistöiskentelyä varten myönnetty dokumentti, työkirja (*arbetsbetyg*⁷), jonka avulla on mahdollista tarkemmin analysoida työnhakuun lähtenyttä joukkoa niissä seurakunnissa, joissa työkirjoja kirjoitettiin.⁸ Yleensä tilapäistöiden perässä liikkuvien henkilöiden tutkimista on hankaloittanut kulkutyöväen oleskelun lyhytaikaisuus, toisinaan kausiluontoisuus, eikä kulkutyöväen olemassaoloa myöskään välttämättä

¹ Artikkelin on viimeistellyt Kyösti Haatajan säätiön myöntämän apurahan turvin.

² Muuttoliikketeoriasta mm. De Geer & Wester 1975, 13–21; Korkiasaari & Söderling 2007, 239–244.

³ Hynninen 1924, 226–232; Waris 1950, 110.

⁴ Hynninen 1924, 12, 224.

⁵ Kiertolaisista ja kulkureista mm. Häkkinen 2005.

⁶ Hollolan historiasta Kuusi 1937 sekä Heikkinen 1975.

⁷ Sana on käännetty toisinaan työtodistukseksi, mutta tällä sanalla on yleisesti eri merkityssisältö kuin työkirjalla. Happonen 2004, 242.

⁸ Työkirjat ovat alun perin kiinnittäneet huomiotani maaseutukäsityöläisten elämänselän analysoinnin yhteydessä, sillä varsinkin 1830-luvulla monet käsityöläiset saivat Hollolassa rippikirjoihin merkinnän *arb.bet* tai *a.b.* Tutkimuskohteen laajentaminen koko pitäjän tasolle tuli ajankohtaiseksi havaittuani kyseisestä kirkonarkistosta erityisen luettelon, joka sisälsi tietoja kaikista työkirjojen hakijoista. Uotila 2014, 311–313.

rekisteröity muuttoliikkeen kohteena olevilla seuduilla.⁹ Erilaisten muuttorajoitusten takia työväki ei siirtänyt kirkonkirjojaan toiseen seurakuntaan ja tiedot työkirjan ottamisesta tehtiin vain liikkuvan työväestön kotipitäjien kirkonkirjoihin. Lisäksi työkirjan hakijoista ei tavallisesti pidetty kotipaikkakunnalla systemaattista rekisteriä, eikä työkirjoja edes laadittu joka seurakunnassa.¹⁰ Hollolan emäseurakunnassa näin kuitenkin tehtiin ja pystyn hetken aikaa seuraamaan tarkemmin sitä, ketkä lähtivät tilapäistöiden hakuun ja mihin he suuntasivat kulkunsa. Artikkelin näkökulma on siis työtä etsimään matkustaneiden kotipitäjässä, en ole tutkimassa sitä, mitä kulkutyöväki teki kohdekaupungeissa tai mistä kaikkialta kaupunkeihin saapui kulkutyöväkeä.

Tutkimuskohteena olevaa tilapäistä muuttoliikettä ja työn etsintää oman kotiseudun ulkopuolelta voidaan pitää eräänlaisena maassamuuton ja maaltamuuton esiasteena, joka pääsi kunnolla vauhtiin vasta 1800-luvun jälkimmäisellä puoliskolla.¹¹ Näin ollen kulkutyöväestön analysointi täydentää sitä käsitystä, mitä meillä on maan sisäisestä muuttoliikkeestä. Samalla on mahdollisuus hahmottaa työn perässä liikkuvan väestön koostumusta, vaikkakin tutkimuskohteena on vain yksi pitäjä ja se lyhyt ajankohta, jona seurakunnassa pidettiin erityistä rekisteriä annetuista todistuksista. Käytännössä vain kuuteen vuoteen (1844–1849) keskittyvä lähdesarja ei anna tilaisuutta kovin pitkälliseen ajalliseen vertailuun, mutta sen avulla voidaan hetkellisesti muodostaa kuva kulkutyöväestöstä aikakaudella ennen varsinaista kaupunkeihin kohdistuvaa muuttoliikettä. Työperäinen liikehdintä ei kuitenkaan ollut vain hollolalaisten oikeus, todennäköisesti kaupunkien lähipitäjistä lähdettiin etsimään ja tekemään tilapäistöitä vielä yleisemmin, mutta ilman kirjallisia dokumentteja ja muuttolupia.

Varsinaista tutkimuskirjallisuutta tästä maan sisäisestä, tilapäisestä työn etsintään liittyvästä muuttoliikkeestä tai työkirjoista on olemassa yllättävän vähän. Kulkutyöväkeä on Suomessa tutkittu kaupunkikontekstissa ja suhteessa kaupungin omaan suojelustyöväkeen Eemil Hynnisen vuonna 1924 julkaistussa väitöskirjassa *Ulkotyöväen palkkasuhteen kehitys Suomen suurimmissa kaupungeissa 19 vuosisadalla ennen elinkeinovapautta*. Heikki Waris on käyttänyt tätä teosta lähteenä Helsingin väestöä koskevassa kirjoituksessaan (*Helsingin kaupungin historia III*), jossa on oma lyhyt osuus kulkutyöväestölle. Molempien teosten näkökulma on kuitenkin kaupungeissa asuneen suojelustyöväen kilpailu työtilaisuuksista muualta tulleiden maalaisten kanssa. Työperäistä

⁹ Työkirjan kanssa liikkuva väestö on voitu rekisteröidä kaupunkien maistraattien kokoamiin matkustavaisten luetteloihin, kuten ulkomaalaisen passin kanssa liikkuvan väestön kohdalla piti toimia, mutta tätä asiaa ei ole varmistettu. Kulkutyöväen ja työvaellusten vähäisestä rekisteröinnistä De Geer & Wester 1975, 13; Jutikkala 2001, 26.

¹⁰ Rosander 1967, 46–47.

¹¹ Waris 1950, 117; Pitkänen 2007, 65.

liikehinnästä on enemmän tutkimusta Ruotsissa, jossa esimerkiksi Göran Rosander on kirjassaan *Herrarbete* tarkastellut erityisesti Taalainmaalta lähtöisin olevaa tilapäistä työperäistä muuttoliikettä.¹² Hänen teoksensa tarjoaa eräänlaisen vertailukohdan Suomen tilanteeseen. Tässä yhteydessä voidaan mainita vielä varsinaista maassamuuttoa koskeva suomalainen tutkimus, joista tosin vain Antti Rosenbergin *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla (1821–1880)* ulottuu varsinaisesti 1800-luvun alkupuoliskolle.¹³

KARTTA JA KUVATEKSTI: *Tutkimusalueena toimiva Hollolan emäseurakunta sijaitsi hyvien liikenneyhteyksien ääressä: sen läpi kulki Ylinen Viipurintie Turusta Viipuriin. Etelään meni vanha Porvoon tie ja pohjoiseen Savontie. Matkaa lähimpään kaupunkiin, Hämeenlinnaan, oli yli kuusi peninkulmaa. Hämeenlinnasta ei kuitenkaan kehittynyt tilapäistä työvoimaa houkutteleva alue. Sen sijaan Helsinki, joka sijaitsi lähes 9 peninkulman päässä Hollolasta, veti kulkutyöväkeä puoleensa.*

Artikkeli rakentuu kahdesta osasta. Aluksi suuntaan huomion analysoinnin kohteena olevaan dokumenttiin, työkirjaan ja sen myöntäjiin, papistoon sekä heidän rooliinsa väestökirjanpitäjinä. Varsinaiset käsittelykappaleet koskevat kulkutyöväestön olemusta. Nämä kappaleet olen jakanut kysymyssanojen mukaisesti ketkä, milloin ja mihin. Lopuksi pohdin sitä, miksi töitä lähdettiin etsimään kotiseudun ulkopuolelta ja mikä oli kulkutyöväestön yleinen merkitys.

Papit väestökirjanpitäjinä

Kirkon tuottamat asiakirjat sisälsivät tiedot lähes koko väestöstä, joten papeilla oli tärkeä rooli väestökirjanpidossa. Papisto olikin velvoitettu laatimaan siviiliväestötiedoista tiivistelmät taulukkolaitoksen tarpeisiin.¹⁴ Jotta väestörekisteri pysyisi ajantasaisena, tarvittiin seurakunnasta toiseen siirtyneistä täsmällistä tietoa. Tästä syystä papit kirjoittivat pois muuttaville papinkirjan (*prästbevis*) tai muuttotodistuksen (*flyttningsbetyg*), josta kävi ilmi muuttajan syntymäaika, siviilisääty ja kristinopin tietämys.¹⁵ Vuoden 1805 palkollisasetuksen mukaan muuttokirjan toimitusaika uuteen seurakuntaan oli kaksi viikkoa. Isännillä oli velvollisuus sakon uhalla huolehtia uusien palkollistensa muuttokirjan viemisestä seurakuntansa pappilaan. Jotta tiedot olisivat

¹² Ruotsissa sesonkilountaisesta työn perässä vaeltelusta on käytetty nimeä *herrarbete*, jolla on alun perin tarkoitettu erityisesti Taalainmaalta muualle Ruotsiin töihin lähteneitä. Kartanoille tai muulle herrasväelle, yleisesti sesonkityöstä, työskentelystä toisella paikkakunnalla sekä kaukana kotoa tehdystä työstä on voitu myös käyttää samaa nimitystä. Rosander 1967, 17–18. Työperäisestä muuttoliikkeestä myös Utterström 1957, 727–781.

¹³ Muuten varhaisen muuttoliikkeeseen kohdistuva tutkimus on koskenut tavallisimmin 1800-luvun jälkimmäistä puoliskoa. Esimerkiksi Lento 1951; De Geer & Wester 1975; Rasila 1983; Aro 2007.

¹⁴ Happonen 2009, 24.

¹⁵ Pappien kirjoittamiin todistuksiin voidaan liittää määreet *bevis*, *betyg*, *attest*, *pass*. Rosander 1967, 45.

luotettavia, vain kirkkoherralle annettiin oikeus kirjoittaa muutto- tai papinkirja. Tietojen yhtenäistämässä oli apuna painetut lomakkeet, vaikka toisinaan saatettiin käyttää käsin kirjoitettuja kirjeitä. Asetuksen yhteydessä papeille annettiin tarkat ohjeet papinkirjan laatimisesta.¹⁶

Väestörekisterin ylläpitovelvollisuuden takia papisto oli sopiva taho laatimaan kirkonkirjojen perusteella erilaisia todistuksia, joita tarvittiin varmistamaan asiakirjan haltijan henkilöllisyys tai todettiin tämän maine ja syntyperä. Papit kirjoittivat siis erilaisia mainetodistuksia (*frejdebetyg*). Näitä todistuksia saatettiin kutsua myös niiden tarvetta koskevilla nimityksillä. Mainetodistuksia haettiin muun muassa avioliittojen solmimista (*giftebetyg*), matkaa (*resebetyg*), eläkettä (*pensionbetyg*) tai sairaanhoitoa (*lasarettbetyg*) varten. Mainetodistuksia tarvittiin myös käräjillä. Lisäksi papit laativat kirkonkirjojen perusteella erilaisia sukuselvityksiä muun muassa lainhuudatuksia ja perintöasioita varten.¹⁷ Tähän samaan mainetodistusten joukkoon voidaan lukea myös työkirjat, joiden perimmäinen tarkoitus oli kertoa dokumentin omistajan olleen jonkun seurakunnan vakituinen, henkikirjoitettu asukas, vaikka hänet tavattiin työnhaussa oman asuinpaikkansa ulkopuolella.¹⁸ Pappien kirjoittamissa todistuksissa oli siis pohjimmiltaan kyse siitä, miten identifioida väestö, kun muita henkilödokumentteja ei vielä ollut käytössä.

Toinen todistusten tarpeeseen vaikuttanut seikka olivat 1800-luvulla voimassa olleet erilaiset muuttorejoitukset. Edellä mainittu palkollisasetus ja köyhäinhoitoasetukset sisälsivät kohtia, jotka rajoittivat vapaata muuttamista pitäjämästä toiseen. Käytännössä kyse oli seurakuntalaisten oikeudesta määrittää itse keitä he halusivat ottaa yhteisöönsä, sillä paikallisyhteisöllä oli velvollisuus huolehtia jäsenistöstään myös silloin kun nämä eivät enää tulleet toimeen omillaan. Esimerkiksi vuoden 1817 köyhäinhoitoasetus asetti muuttorejoituksia alaikäisille lapsille ja yli 40-vuotiaille. Toisinaan lupa muuttaa seurakuntaan evättiin monilapsisilta perheiltä tai henkilöiltä, joiden epäiltiin myöhemmin tulevan riippuvaiseksi muiden avusta.¹⁹ Todistusten tarve liittyi osaltaan myös laillisen suojelun käsitteeseen ja siihen, että jokaisen ihmisen tuli kuulua johonkin yhteisöön.²⁰ Sen vastakohtana olivat irtolaiset (*lösdrivare*) sekä erilaiset kulkurit ja kiertolaiset, jotka olivat yhteiskunnan

¹⁶ Hällström 1824, 316–325; Rosenberg 1966, 44–45.

¹⁷ HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit. Rosander 1967, 45.

¹⁸ Rosander 1967, 49.

¹⁹ Waris 1950, 109; Pulma 1994, 55–56.

²⁰ Laillinen suojeleminen on jaettavissa ensinnäkin henkilöihin, jotka voivat tarjota laillisen suojelun talouteensa tai maatalaansa kuuluville henkilöille. Sen lisäksi osa sai suojatun tilan asemansa tai ammattinsa takia. Suurin osa väestöstä oli kuitenkin laillisen suojelun kohteena, eli he tarvitsivat suojelua muilta. Esimerkiksi palkolliset saivat laillisen suojelun isännältään ja käsityöläiset antoivat suojan oppilailleen. Heikkinen & Kuusterä 2007, 56.

ulkopuolella ilman laillista suojelua. Irtolaisuus oli itsessään syy tuomita vankilaan tai kehruhuoneelle.²¹

Työkirja on siis dokumenttina läheisesti yhteydessä henkilöidentifiointiin, köyhäinhuoltoasetusten muuttorajoituksiin sekä lailliseen suojeluun. Työkirjoihin ei näytä liittyneen varsinaisesti omaa lainsäädäntöä, vaan kyse oli enemmän eri paikkakunnilla vakiintuneista käytännöistä. Se, tunsiko suomalainen papisto kyseisen asiakirjan ja myönsikö se työnhakuun lähteville työkirjan, vaihteli. Työtilaisuuksia etsivät saattoivat liikkua myös muuttokirjoilla tai maine- ja matkatodistuksilla - sekä ilman mitään matka-asiakirjoja. Toisaalta työnkirjan hakeminen näyttää liittyneen 1800-luvulla yleistyneeseen työperäiseen liikehdintään ja siten tarpeeseen todistaa omaavansa kotipaikkakunta ja laillinen suojelus.²² Esimerkiksi Rosander tulkitsee työkirjaa, tai tällä nimityksellä ollutta asiakirjaa, käytetyn Ruotsissa vuosina 1840–1910. Samalla hän yhdistää asiakirjan osaksi sisämaan passien (*inrikes pass*) monilukuista joukkoa.²³ Joka tapauksessa työkirja oli erityisesti tilapäistöiden hakemiseen ja tekemiseen myönnetty asiakirja, joka oikeutti haltijansa lähtemään etsimään töitä oman kotipitäjän ulkopuolelta. Työkirja oli voimassa vain määrätyn ajan, todennäköisesti yhden vuoden²⁴, eikä se antanut lupaa pysyvään muuttoon tai seurakunnan vaihtoon.²⁵

Pappien rooli väestökirjanpitäjinä alkoi vähentyä 1800-luvun aikana. Esimerkiksi kun työkirjakäytäntö virallistettiin vuonna 1879 Aleksanteri II:n nimissä annetulla *Keisarillisen majesteetin armollinen julistus muuttamisesta toisesta seurakunnasta toiseen sekä työnhaltijoista Suomenmaan sisällä tahi ulkopuolella*²⁶, ei pappeja enää mainittu. Asetuksen myötä työkirjan myöntäjäksi määrättiin siviilivirkamiehet ja tätä varten kehitettiin oma asiakirjapohja. Asetuksen mukaan

”2§ Jokainen, joka selvästi näyttää olevansa asianmukaisesti hengille kirjoitettu sekä maksaneensa kruunun- ja kunnallis-ulostekonsa menneeltä vuodelta eikä olevansa jonkun toisen edusmiehyyden tahi isäntäwallan alainen, olkoon työn hakemista warten ulkona siitä kunnasta, johon hän kuuluu, oikeutettu saamaan poliisikamarilta, maistraatilta, järjestys-oikeudelta tahi kruunun-nimismieheiltä

²¹ Irtolaisista Nygård 1985.

²² Hollolan emäseurakunnan kappeliseurakunnista tai naapuripitäjistä vain Nastolasta on merkintöjä työkirjoista. Tämä selviää rippikirjoista, sillä annettujen todistusten diaarit eivät Nastolassa koske 1840-lukua.

²³ Sisämaan passeista Rosander 1967, 32–40. Ulkomaan passeista esimerkiksi Engman 1995, 47–88; Leitzinger 2008, 15–21.

²⁴ Myöhemmässä lainsäädännössä sen voimassaoloajaksi määritellään yksi vuosi. Hollolassa työkirjoja saatettiin hakea vuosittain, vaikka toisinaan tapaa tilanteita, jolloin työkirja on pyydetty sekä alkuvuodesta että loppuvuodesta. HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1859.

²⁵ Tietosanakirja 1919, sana työkirja.

²⁶ Suomen suuruhtinasmaan asetuskokoelma 1879, n. 10.

työkirjan, woimassa olewaksi korkeintaan vuoden ajan. Samallinen oikeus on silläkin, joka on toisen edusmiehyyden laisena, jos edusmies siihen suostuu. 3§ työkirjasta pitää oleman omistajan nimi ja kotipaikka, aika, jona se on voimassa, ja paikka, johon hän lähteä aikoo. Semmoisen kirjan lunastukseksi saatakoon ottaa wiisikymmentä penniä. 4§ Työkirjan planketteja tulee kuwernöörin painattaa ja ilman maksutta hankkia asianomaisten poliisiwiraston waralle.”²⁷

Työkirjat lähdeaineistona

Hollolan emäseurakunta oli 1840-luvulla alueellisesti laaja, yli 50 kylään jakautunut pitäjä.²⁸ Kyseisen vuosikymmenen rippikirjat (kaksi kappaletta) sisältävät yhteensä yli 1000 sivua, joten pappien (kirkkoherran, kappalaisen ja pitäjänapulaisten) oli mahdoton oppia tuntemaan koko seurakunnan väestö, jota oli esimerkiksi vuonna 1840 jo yli 7700 henkeä.²⁹ Ehkä tästä syystä seurakunnan papisto piti antamistaan todistuksista erityistä rekisteriä. Diaarin käyttäminen on mahdollisesti ollut vakiintunut toimintatapa, mutta Hollolan seurakunnan arkistoon on talletettu vain kaksi nidettä.³⁰ Annettujen todistusten diaarit sisältävät merkinnät kaikista haetuista mainetodistuksista, mutta ei varsinaisia muuttokirjoja.³¹ Diaareja käytettiin vuosina 1844–1859, mutta merkinnöissä on todettavissa joitakin katkoksia. Esimerkiksi vuoden 1844 tiedot alkavat vasta maaliskuusta ja numerosta 50, lisäksi vuoden 1848 aikana kirjan numerointi alkaa kesken vuotta uudestaan.³² Merkinnät työkirjoista häviävät annettujen todistusten diaarista vuoden 1850 aikana, joten varsinainen analysointiaika rajautuu vuosien 1844–1849 väliin.³³ Erityisesti vuodet 1846 ja 1847 näyttävät olleen huolellisesti rekisteröity, sillä tänä aikana oli tapana merkitä todistuksen tarvitsijan nimen ja kotipaikan lisäksi myös tämän syntymäaika ja viittaus rippikirjasivuun. Tämä helpottaa tietojen vertailua muun aineiston kanssa, sillä olen pyrkinyt yhdistämään työkirjan ottaneiden tiedot rippikirjamerkintöihin. Tällä tavalla olen muun muassa

²⁷ Samassa asetuksessa määritellään myös muuttokirjoihin liittyvistä seikoista sekä Venäjän passeista. Suurin merkitys uudella lailla oli siinä, että enää muuton kohteena ollut seurakunta ei voinut kieltäytyä vastaanottamasta tulijaa, kuten se oli ennen voinut tehdä.

²⁸ Vuonna 1848 viisi Hollolan emäseurakuntaan kuuluvaa kylää liitettiin Asikkalan pitäjään, mutta seurakunnan aineistossa (esim. rippikirjoissa) tämä muutos näkyy vasta vuodesta 1850 lähtien.

²⁹ Kuusi 1937, 90.

³⁰ Samanlaisia annettujen todistusten diaareita on löytynyt mm. Asikkalasta (1869–1914), Nastolasta (1868–1905), Juuasta (1839–1894), Rautalammilta (1858–1872) ja Pietarin Pyhän Marian seurakunnasta (1841–1909). Se, sisältävätkö ne myös työkirjoja, on toinen asia.

³¹ Diaariin on rekisteröity työkirjojen ohella muut mainetodistukset, kuten avioliitto- ja matkatodistukset. Lisäksi rekisteröidyt asiakirjat on numeroitu. Yleensä jokainen yksilö sai oman todistuksen.

³² Todennäköisesti kirjausten teko oli jonkin aikaa keskeytyksissä, jonka vuoksi numerointi jouduttiin alkamaan alusta.

³³ Samanaikaisesti diaarin merkinnät vähenevät vuosittaisesta 400 merkinnästä 20 merkintään.

pystynyt selvittämään työtodistuksen saajan syntymäajan myös niiltä vuosilta, jona se ei ole muuten merkitty diaariin.³⁴

Hollolassa työkirjoja on laadittu jo vähintään 1830-luvulta lähtien, jolloin tiedot niiden antamisesta merkittiin vain rippikirjojen sivuille. Myös 1840-luvulla papit merkitsivät tiedon työkirjan hakemisesta yleensä asianosaisen kohdalle rippikirjoihin, vaikka toisinaan merkinnät ovat jääneet tekemättä.³⁵ Erityisesti jos henkilö haki työkirjaa lähes vuosittain, on todennäköistä, että joku työkirjatieto uupuu rippikirjasta. Kaikkiaan annettujen todistusten diaarissa on noin 550 työkirjamerkintää. Eniten työkirjoja haettiin vuonna 1847, jolloin kirjoitettiin 188 työkirjaa (Taulukko 1.). Vähiten työkirjamerkintöjä on vuodelta 1848, ainoastaan 37. Lisäksi rippikirjoista löytyy vuosien 1844–1849 väliltä noin 50 sellaista merkintää, joista ei löydy vastaavaa tietoa annettujen todistusten diaarista. Tämä antaa viitteitä siitä, että myös diaarin merkinnät ovat epätäydellisiä ja aukkokohdat keskittyvät tiettyihin kuukausiin (esimerkiksi huhti-toukokuu 1847 ja huhtikuu 1848). Diaarin luvut osoittavat siis vähimmäismääriä.³⁶ Lisäksi diaarin merkinnästä ei toisinaan selviä minkälaista todistusta haettiin, joten joitakin työkirjoja on voinut jäädä tämän takia huomioimatta. Sen sijaan tapauksissa, joissa diaareihin ei ole kirjattu todistuksen luonnetta, mutta samainen asiakirja on merkitty rippikirjaan selvästi työkirjaksi, olen katsonut todistuksen työkirjaksi. Samalla tavalla olen tulkinnut asiakirjan olevan työkirja kun diaariin on kirjoitettu henkilön lähtevän etsimään töitä esimerkiksi Helsingistä, vaikka todistusta ei ole kutsuttu suoranaisesti työkirjaksi.³⁷

Taulukko 1. Työtodistusten lukumäärä ja lähdemerkinnät Hollolassa 1844–1850

	miehiä	naisia	yhteensä diaarit	puuttuu rippikirjosta	puuttuu diaareista
1844	48	18	66	43	2
1845	73	10	83	49	4
1846	130	58	188	34	8
1847	73	34	107	8	19
1848	28	9	37	9	10
1849	58	6	64	8	3
1850	7	1	8	2	lähes kaikki
yhteensä	417	136	553	153	

³⁴ HMA, Hollolan seurakunta, pää- ja rippikirjat 1840–1850.

³⁵ Erityisesti vuosina 1844 ja 1845 ei kaikkia merkintöjä työkirjan hakemisesta tehty rippikirjoihin. Näinä vuosina noin 60 prosenttia annettujen todistusten diaarin työkirjamerkinnöistä puuttuu rippikirjoista. Sen sijaan vuodelta 1847 vain seitsemän prosenttia työkirjamerkinnöistä on jäänyt tekemättä rippikirjoihin.

³⁶ Lisäksi osa muutoista on todellisuudessa ollut työvaelluksen luontoisia eli muuttaja palasi lyhyen ajan kuluessa takaisin kotipitäjäänsä. De Geer & Wester 1975, 16; Uotila 2014, 313.

³⁷ Esimerkiksi HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaari 1845, nro131 ja 350; 1847, nro 10.

Lähde: HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1859; Hollolan pää- ja rippikirjat 1840–1850

Kirkkoherra ei ollut yksin vastuussa työkirjojen tai mainetodistusten myöntämisestä, vaan niitä kirjoittivat myös kappalaiset ja pitäjänapulaiset. Annettujen todistusten luetteloon on tehnyt merkintöjä vähintään viisi Hollolan seurakunnassa työskennellyttä pappia: J. F. Niloni, A. R. Lang, J. Perenius, W. Björkstén ja G. Lyra, sillä käsialaeroavaisuuksien lisäksi osa diaarimerkinnöistä sisältää tekijän allekirjoituksen tai nimikirjaimet.³⁸ Diaarin kirjaustavat olivat kuitenkin riippuvaisia pappien käytänteistä. Papeista varsinkin Niloni oli lähes yksin vastuussa vuoden 1846 ja 1847 merkinnöistä.³⁹ Hän laittoi toisinaan ylös myös sen, kuka todistuksen oli hakenut tai kuka sitä oli pyytänyt. Näiden merkintöjen avulla voidaan todeta, että esimerkiksi käräjillä tarvittavat mainetodistukset lähetettiin usein suoraan kruununvoudille. Työkirjoja taas hakivat tavallisesti asianomaiset itse, sillä vain harvoin niitä luovutettiin jollekin muulle.⁴⁰

Työkirjan sisältö voidaan hahmottaa vain välillisesti, sillä en ole löytänyt arkistoista varsinaisia dokumentteja.⁴¹ Todennäköisesti asianomaisen työkirjan haltija säilytti sitä itse tai luovutti kirjeen työpestinsä ajaksi työnantajalleen, joten niitä ei ole ollut syytä säilyttää kirkon tai muiden viranomaistahojen arkistoissa.⁴² Työkirjojen voidaan olettaa sisältäneet samat tiedot kuin mitä käy ilmi diaarimerkinnöistä. Diaariin oli ensinnäkin kirjattu hakijan status, nimi ja kotikylä. Sen sijaan työkirjan ottajan siviilisääty ei aina selviä diaarimerkinnästä, vaikka toisinaan käytettiin myös merkintöjä *gift*, *enka*, *enkling* tai *hustru*.⁴³ Tämä hivenen poikkeaa esimerkiksi muuttokirjoista, joista piti selvittää asianomistajan avioliittostatus ja siten avioliittokelpoisuus. Myös jonkinlainen merkintä kristinopin tietämyksestä tai vastaavasti rippikoulun käymättömyys oli työkirjoissa yleinen tieto.⁴⁴ Lisäksi työkirjoihin on lähes poikkeuksetta rekisteröity kaupungin tarkkuudella minne työtä lähdettiin etsimään, vain yksittäistapauksissa matkan määränpää ilmoitettiin hieman epämääräisemmin Uudenmaan tai Viipurin lääninä.⁴⁵

³⁸ Papeista Kuusi 1937, 221–231. Todennäköisesti myös vuonna 1846 kuollut kirkkoherra J. F. Boucht kirjoitti todistuksia.

³⁹ Johan Fredrik Niloni oli armovuoden saarnaaja, jota Kuusi ei mainitse Hollolan pappisluettelossa. Hollolasta Niloni muutti perheineen Hankasalmele.

⁴⁰ Esimerkiksi HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1846.

⁴¹ Työkirjaesimerkki katso Rosander 1967, liite 2.

⁴² Rosander 1967, 49. Työkirjoja ei ole esimerkiksi seurakuntaan saapuneiden muuttokirjojen joukossa.

⁴³ Rosander 1967, 41.

⁴⁴ Toisinaan diaariin on dokumentoitu vain hakijan nimi. Lisäksi on muutama yksittäinen merkintä todistuksen uusimisesta ilman hakijan nimeä, mutta kyseinen hakija voidaan jäljittää edellisestä merkinnästä, sillä edellisen todistuksen numero on yleensä ilmoitettu.

⁴⁵ Esimerkiksi HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1845, nro 197.

Toisinaan työnhakuun lähdettiin ilman minkäänlaisia todistuksia tai asiakirjoja. Tämä käy ilmi esimerkiksi niistä tilanteista, joissa pappi on kirjannut rippikirjaan tiedon ”sanotaan kuolleen Helsingissä”, eikä kyseiselle ihmiselle voi muuten yhdistää virallisia muuttomerkintöjä. Myös kaupungin läheisyys ja työmatkan helppous olivat omiaan jättämään virallisten papereiden hankinnan tekemättä. Tämä ei varsinaisesti ollut luvallista ja saattoi ihmisen vaaraan tulla kohdelluksi irtolaisena.⁴⁶

Ketkä lähtivät etsimään töitä?

Kulkutyöväki koostui sekalaisesta joukosta. Valtaosa hollolalaisista työkirjan ottajista oli miehiä, sillä vain neljännes kaikista työnhakuun lähtijöistä oli naisia (Taulukko 1.). Naisten osuus kuitenkin vaihteli vuosittain. Esimerkiksi vuosina 1846 ja 1847 oli työkirjan hakijoista naisia kolmannes, mutta vuonna 1849 vain joka kymmenes kotiseutua pidemmälle työnhakuun lähtenyt oli nainen. Joinakin vuosina, kuten 1849, naisten vähäisempään osuuteen vaikutti se, että valtion kustantamille erityistyömaille, kuten Saimaan kanavalle, hakeutui pelkästään miehiä. Naisten pienempi osuus kulkutyöväestöstä poikkeaa yleisestä käsityksestä maan sisäisestä muuttoliikkeestä, jossa naisten on havaittu muuttaneen miehiä enemmän.⁴⁷

Lähtijöiden ikähaarukka oli suuri. Nuorimmat oman työkirjan saaneista oli vielä rekisteröity lastenkirjaan, eli he olivat noin 15–16-vuotiaita, vanhimmat reilusti yli 60 ikävuoden.⁴⁸ Kaikkiaan työkirjan ottaneiden keski-ikä liikkui 33–34 vuoden tietämillä. Matkaan lähteneet naiset olivat keskimäärin miehiä vanhempia ja eräinä vuosina työkirjan hakeneiden naisten keski-ikä kohosi yli 40 ikävuoden (vuosina 1845, 1848 ja 1849). Tässä yhteydessä voi pohtia yleisten muuttorajoitusten merkitystä, sillä kuten aiemmin tuli todettua, seurakuntien ei tarvinnut vastaanottaa yli 40-vuotiaita muuttajia. Heitä pikemmin pidettiin ikänsä takia vaarassa vajota köyhyyteen, eikä heille suotu välttämättä muuttolupaa ilman takaajia.⁴⁹ Työkirjalla pystyttiin tätä rajoitusta kiertämään, eikä vastaanottavalle paikkakunnalle syntynyt huoltovelvollisuutta.

⁴⁶ Rosander 1967, 46.

⁴⁷ Lento 1951, 71. Naisten suuri osuus johtui osin siitä, että solmiessaan avioliiton toispaikkakuntalaisen sulhasen kanssa morsian muutti yleensä miehensä kotipitäjään. Rosenberg 1966, 66–69.

⁴⁸ Nuorin omaan työkirjaan rekisteröity oli isosiskonsa kanssa Helsinkiin lähtenyt 11-vuotias Maria tyttö. Vanhin taas vuonna 1849 Porvooseen työkirjan hakenut torppari, entinen suutari Anders Dahlberg, joka oli asiakirjaa hakiessaan 69-vuotias.

⁴⁹ Esimerkiksi Helsingissä kiellettiin yli 40-vuotiaiden suojelustyömiesten otto. Tätä nuoremmat sen sijaan saivat muuttoluvan helpommin. Hynninen 1924, 221–222.

Ikäluokittainen analysointi osoittaa miesten olleen valtaosin nuoria miehiä, sillä suurin osa työkirjan hakeneista oli 20–29-vuotiaita kaikkina muina vuosina paitsi 1844, jolloin hieman vanhemmat (30–39) työkirjan hakijat olivat enemmistönä (Taulukko 2.). Vastaavasti yli 50-vuotiaat kaukomatkalle lähteneet kausi- tai tilapäistyön hakijat olivat harvinaisuus. Naiset sen sijaan olivat keskimäärin miehiä vanhempia, sillä suurin osa heistä oli täyttänyt 30 vuotta. Vuonna 1845 lähes puolet työkirjan pyytäneistä naisista oli 50 vuotta tai vanhempia. Enemmistö kulkutyövoimaan kuuluvista naisista oli ikäluokkien 30–50 väliltä ja vastaavasti parikymppisenä työn perässä kaupunkiin lähteneet naiset olivat vähemmistönä ainakin silloin kun kyse oli tilapäisestä työskentelystä.⁵⁰ Useat työkirjan hakeneet naispuoleiset itselliset lähtivät työnhakuun joukolla. Esimerkiksi vuoden 1847 toukokuussa neljä Viitailan kylässä asunutta itsellisnaisista haki pappilasta työkirjan Helsinkiin lähtöä varten.⁵¹ Itsellisnainen (*inh. qp.*) Eeva Leena Mikontytär oli tuolloin 46, ja itselliseski Eeva Kallentytär 52 vuotta. Joukon nuorin oli 41-vuotias itsellinen Leena Maria Antintytär ja vanhin 55 täyttänyt itsellisnainen Leena Erkintytär.⁵²

Taulukko 2. Työkirjan ottaneiden miesten ja naisten jaottelu ikäluokkien perusteella Hollola 1844–1849 (prosentit)

miehet/naiset	alle 20 v	20–29 v	30–39v	40–49v	50–59v	yli 60 v
1844	19/14	24/14	29/29	21/29	5/14	2/0
1845	10/0	54/11	15/11	17/33	1/44	3/0
1846	10/17	31/19	28/19	18/26	7/19	6/0
1847	10/6	49/18	21/ 41	5/21	12/15	3/0
1848	4/0	39/11	29/ 33	21/22	7/22	0/11
1849	16/0	30/17	25/17	23/33	2/17	5/17
keskimäärin	11/11	38/17	24/26	17/25	6/19	4/2

Lähde: HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1859

Työtä lähetettiin harvoin etsimään perhekunnittain. Poikkeuksellista oli myös lähteä työnhakuun yhdessä puolisonsa kanssa. Yleensä avioparit ottivat joko työkirjat erikseen, tai todennäköisemmin lähtivät työn hakuun eri aikana - usein jopa eri vuosina.⁵³ Tämä tukee käsitystä työnteon tilapäisestä luonteesta. Perheettä matkustaminen oli myös viranomaisten toive, tässä kaupunkien majoitusvaikeudet olivat ilmeinen syy.⁵⁴ 1840-luvulla lähtijöistä vain joka kymmenes oli alle 20

⁵⁰ Varsinaisessa muuttoliikkeessä nuoret naiset olivat varsin hyvin edustettuna. Rosenberg 1966, 67–68.

⁵¹ Tässä lähtöoletuksena on, että työkirjan hakijat todella lähtivät etsimään työtä kaupungeista. Tapahtuiko todella näin, ei voida asiakirjoista varmentaa.

⁵² HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaari 1847, numerot 201, 204–206.

⁵³ Toisinaan diaarin ja rippikirjan välillä on sekaannuksia siitä, kumpi puolisoista lähtikään työnhakuun.

⁵⁴ Vielä 1810-luvulla tämä toive ei toteutunut, vaan moni mies toi perheensä mukanaan. Hynninen 1924, 226; Waris 1950, 110–111.

vuotta, heistäkin lapsia vain muutama. Yleensä alaikäiset eivät lähteneet yksin, vaan olivat osa suurempaa seuruetta, jossa mukana saattoi olla muitakin perheenjäseniä. Diaarien nimeämien lähtöpäivien perusteella voidaan helposti muodostaa erilaisia ryhmiä, jotka lähtivät yhdessä matkalle. Edellä mainittu vanhempien naisten ryhmä oli eräs tällainen seuruetyyppi. Myös nuoret miehet muodostivat omia porukoita, jotka hakivat työkirjoja samoihin aikoihin ja samalle seudulle. Esimerkiksi Paimelasta parikymppiset rengit Taneli Antinpoika, Aatami Antinpoika ja Kaapo Aataminpoika sekä mahdolliset talonpojan poika Israel Antinpoika Vesivehmaan kylästä kävivät Lappeenrannassa vuonna 1845. Kaksi vuotta myöhemmin samaiset Taavi Antinpoika ja Aatami Antinpoika lähtivät yhdessä Viipuriin.⁵⁵ Mahdollisesti tällaisissa yhdessä liikkuneissa seurueissa oli joku, joka oli jo aikaisemmin ollut töissä kaupungissa ja tiesi työtilaisuuksista ja sopivista kortteereista.

Valtaosa työkirjojen hakijoista oli ilmoittanut papille asemakseen itsellinen (*inhyses*) (Taulukko 3.). Hollolassa tämän hallinnollisen statusnimikkeen alle sisältyivät erilaiset muonatorpparit, mäkitupalaiset ja muut mökkiläiset.⁵⁶ Itsellisten osuus hakijoista vaihteli vuosittain noin 50–35 prosenttien välillä. Itsellisten suuri määrä on ymmärrettävissä sillä, että kasvava tilaton väestönosa joutui hakemaan toimeentuloa laajalta alueelta, myös kaupungeista satunnaisilla työtilaisuuksilla.⁵⁷ Itselliset olivat isoin ryhmä kaikkina muina vuosina paitsi 1849, jolloin talonpoikaisia työkirjan ottajia oli yhtä paljon. Tässä puolestaan selittävänä tekijänä toimii Saimaan kanavan rakennushanke, jonne lähti paljon talonpoikaista väkeä. Talonpoikainen tausta oli suhteellisen yleinen myös muina vuosina, sillä kaikkiaan joka viides hakija kuului tähän ryhmään. Tosin tavallisimmin työkirjaa haki talonpojan poika tai veli, ei itse isäntä. Myös joitakin talonpoikien tyttäriä ja vävyjä lähti kaupunkeihin tilapäistöihin. Varsinaisia palkollisia oli työkirjan ottajista vähän, koska kesken pestin ei voinut lähteä ilman isännän lupaa.⁵⁸ Osin kyse oli kuitenkin nimitysasiasta, sillä monella itselliseksi merkityllä 20–30-vuotiaalla miehellä oli taustalla useita renkipestejä, eli he olivat entisiä renkejä. Tämän huomaa konkreettisesti rippikirjoista, joissa yliviivattu renkilyhennys oli korvattu itsellisenimityksellä.⁵⁹ Torpparin poikia tai tyttäriä oli

⁵⁵ HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaari 1845, nro 349–352; 1847 nro 39–40.

⁵⁶ Loinen ei ole tässä yhteydessä sopiva suomennos, sillä termi itsellinen sisälsi tällä alueella myös omassa mökissään asuneen tilattoman väestön. Itsellisistä Pulma 2007, 68–71.

⁵⁷ Itsellisten osuus kasvoi myös varsinaisten muuttajien keskuudessa. Rosenberg 1966, 56.

⁵⁸ Palkolliset muuttivat paljon lähimuuttoja eli siirtyivät pestien perässä pitäjästä toiseen. Rosenberg 1966, 54–59; Rasila 1983, 88.

⁵⁹ Työkirjan ottaneiden statukset eivät ole diaareissa ja rippikirjoissa täysin yhteneväiset. Työtodistuksen merkinnät ovat olleet enemmän yleisempiä status- kuin ammattimerkintöjä. Esimerkiksi diaariin talonpojan pojaksi merkitty henkilö oli rippikirjassa usein talonpojan veli ja rippikirjan renki taas diaarissa itsellinen tai itsellisen poika. Nimityksistä myös Rosenberg 1966, 53–54.

työkirjan hakijoissa vähän, ja itse torpparit eivät yleensä lähteneet etsimään ylimääräisiä työtilaisuuksia. Käsityöläisten osuus työkirjan hakijoista oli alle 10 prosenttia, tässä enemmistönä käsityöläisten oppilaat, jotka saattoivat lähteä jopa kesken koulutuksensa käymään Helsingissä.

Taulukko 3. Työkirjaa hakeneiden papille ilmoittama sosiaalinen status, Hollola 1844–1849 (prosentit)

	talonpoikainen	torppari	käsityöläinen	itsellinen	palkollinen
1844	18	9	9	56	8
1845	28	13	7	35	17
1846	16	13	7	48	15
1847	19	13	6	40	22
1848	22	19	8	43	8
1849	29	25	11	29	6
keskim.	20	14	7	44	15

Lähde: HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1859

Naisten kohdalla suurin työkirjan hakijaryhmä olivat itselliset. Toisinaan myös piikat lähtivät pestinsä päätyttyä työnhakuun kaupunkiin. Joillakin naisilla saattoi olla useita matkoja Helsinkiin, joten jonkinlainen toimeentulon lähde kaupungista oli löytynyt. Esimerkiksi loppilainen itsellisen vaimo Maija Stiina Juhantytär kävi Helsingissä vuosina 1840, 1847, 1848 ja 1850.⁶⁰ Ainoa ryhmä, joka ei hakenut työkirjoja, olivat talonpoikaisemännät, joilla ei todennäköisesti ollut aikaa, tarvetta eikä mahdollisuutta lähteä lisätöiden hakuun. Hollolalaisnaisten joukossa huomiota herättävää on aviottoman lapsen synnyttäneiden piikojen ja itsellisnaisten matkat Helsinkiin, joka oli naisten yleisin ja lähes ainoa matkasuunta. Eräänkin kerran pappi oli kirjoittanut matkaan lähteneen naisen statukseksi maattu nainen (*lägrade qvinna*).⁶¹ Lähtivätkö aviottoman lapsen synnyttäneet naiset kaupunkiin siksi, että heidän oli siellä helpompi piilottaa tapahtunutta, vai oliko heillä vähemmän työtilaisuuksia Hollolassa, on kuitenkin vaikea selvittää. Joka tapauksessa tieto aviottomasta lapsesta selvisi työkirjasta vähintään lyhenteen *qp*, naisihminen, käytöstä.

Milloin työkirjoja haettiin?

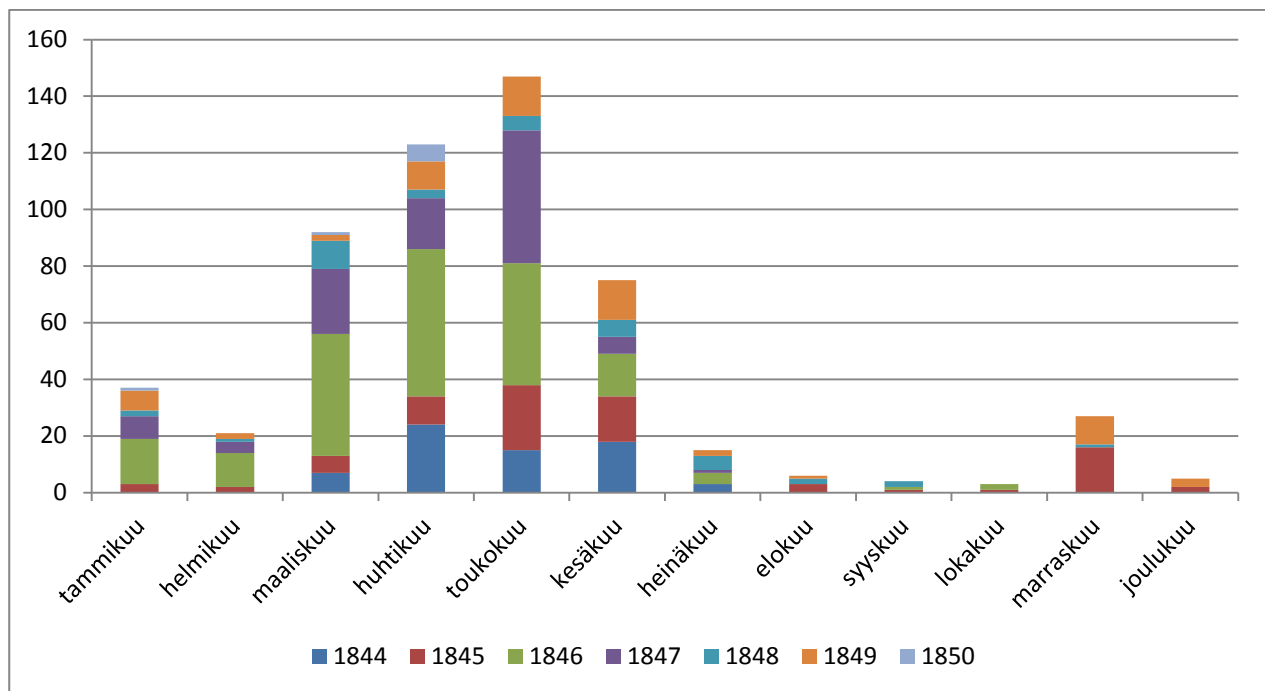
Työtodistuksia ei noudettu pappilasta tasaisesti ympäri vuoden, vaan tietyt ajankohdat olivat suositumpia kuin toiset. Halutuin aika lähteä kaupunkiin ja tilapäistöihin oli keväällä ja aivan

⁶⁰ HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaari 1847, nro 173; 1848, nro 48, 1850 nro 13; pää- ja rippikirjat 1840–1850, maakansa s. 230.

⁶¹ HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaari 1846, nro 215 ja 231. Toinen heistä oli rippikirjassa talonpojan tytär ja toinen torpparin sisar.

alkukesästä. Toinen työkirjojen hakupiikki, tosin paljon vähäisempi, syntyi syksyllä ja alkutalvesta. Varsinaisena maanviljelystyön satokautena ei kaupunkeihin työnhakuun juuri lähdetty, sillä tänä aikana talonpojat tarjosivat muutenkin työtilaisuuksia.⁶² Käytännössä suurin osa kotiseudun ulkopuolelta töitä etsimään lähteneistä haki työkirjan maaliskuu-, huhti-, touko- tai kesäkuun aikana (Kuvio 1.). Tällöin saattoivat ruokavaraannot talven varalta olla jo vähissä, eivätkä kevään maanviljelystyöt olleet välttämättä vielä alkaneet, joten lisäansioille oli tarvetta.

Kuvio 1. Työkirjojen ottokuukaudet Hollola 1844–1850.

Lähde: HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1859.

Kesä- ja osin kevätkausi olivat kaupungeissa erilaisten ulkotöiden sesonkiaikaa, joten palkat olivat kesällä paremmat kuin muina vuodenaikoina. Kaupunkien suojelustyömiehillä oli käytössä erityiset palkkalistat, joiden mukaan määriteltiin ulkotyöväestön päiväpalkkojen enimmäishinnat. Nämä määräykset olivat todennäköisesti voimassa myös maaseudulta tulleelle tilapäistyöväestölle, ainakaan heille ei maksettu vakinaista suojatyöväestöä parempaa palkkaa.⁶³ Pikemmin päinvastoin, maalaisia pidettiin halpana työvoimana. Kesäaikaisten suosioon vaikutti myös työtilaisuuksien tarjonta, kesällä ja osittain myös syksyllä oli rakennustyömailla tarvetta ulkopuoliselle työvoimalle.⁶⁴

⁶² Maaseudun töistä ja työnjaosta Peltonen 1999; Östman 2007, 36–45.

⁶³ Kaupunkien suojelusmiehistä, kuten maistraatin suojeluksessa olevista kalastajista, kirvesmiehistä, kadunlaskijoista ja kuorma-ajureista Waris 1950, 102–110.

⁶⁴ Hynninen 1924, 24–25.

Jonkin verran töitä lähdettiin etsimään marras- ja tammikuussa. Tähän lähtöaikaan on voinut vaikuttaa perinteinen palkollisten pestuu aika. Kesken palkollispestin ei saanut lähteä ilman isännän suostumusta, sillä muuten kyse olisi ollut karkuruudesta. Sen sijaan pestin päättymisen jälkeen (Pyhänmiestenpäivä 1.11.) oli mahdollisesti tarvetta lähteä tilapäistöihin. Tähän viittaa se, että useat työkirjan hakijat ovat olleet rippikirjoissa talollisten renkeinä. Tämä on mahdollisesti vaikuttanut myös tammikuun suosioon, vaikka toisaalta tammikuussa käytiin uusimassa edellisvuoden työkirjoja. Kaupunki tosin tarjosi talvella vähemmän työtilaisuuksia, sillä rakentaminen oli pysähdyksissä ja satamat jäiden sulkemina. Sama tilanne oli kuitenkin maaseudulla, talvisin ei juuri ollut palkkatöitä tarjolla.

Lähempi päivämäärien tarkastelu paljastaa tiettyjä ajankohtia, jolloin pappilan ovi kävi tiuhaan. Esimerkiksi 26.4.1846 kirjoitettiin työkirjoja lähes urakalla, kaikkiaan 21 kappaletta. Tiettyjen päivien suosioon on voinut vaikuttaa esimerkiksi kirkonpyhien läheisyys tai tilaisuus samalla suorittaa muita asioita kirkonkylässä. On myös mahdollista, että hakijoiden runsaus johtui saarnastuolissa kuulutetuista työtilaisuuksista, jotka olisivat saaneet väkijoukot liikkeelle. Eräs esimerkki tästä on Saimaan kanavan rakennushanke, jonne tiedetään haetun työvoimaa yleisillä kuulutuksilla.⁶⁵ Lisäksi kaupungit saattoivat itse kuuluttaa tarvitsevansa ylimääräistä työvoimaa, sillä kaupunkien suojelustyöväen lukumäärä oli rajattu, eikä riittänyt suurien rakennushankkeiden toteuttamiseen.

Hakijoiden satunnaisesti tarkastetut rippikirjojen ehtoollismerkinnät antavat osviittaa siitä, että matkaan lähdettiin vasta jokunen päivä työkirjan hakemisen jälkeen, sillä usein oli tapana käydä vielä ehtoollisella ennen matkaan lähtöä. Kuinka kauan työmatkalla oltiin, siitä on vaikeampi saada tietoa. Periaatteessa työkirja oli voimassa koko vuoden ja se mahdollisti yhden matkan sijaan useita lyhyitä kaupunkivierailuja. Kaikki työkirjojen hakijat eivät olleet, ainakaan ehtoollismerkintöjen mukaan, koko vuotta poissa kotiseudultaan. Kyse oli pikemminkin kuukausista. Toisaalta kovin lyhyeksi aikaa ei monen peninkulman, siis useamman päivän kestänyttä matkaa kannattanut tehdä.⁶⁶

Minne työnhakumatkat suuntautuivat?

⁶⁵ Hynninen 1924, 207, 217; Paaskoski 2002, 74.

⁶⁶ Nenonen 1999, 274–276.

Valtaosa hollolalaisista haki työkirjan Helsinkiin, sillä se oli lähin kasvava kaupunki. Tosin Hämeenlinna ja Heinola olivat fyysisesti lyhyemmän matkan päässä, mutta ne eivät tarjonneet erityisiä työtilaisuuksia ylimääräiselle ulkotyöväestölle.⁶⁷ Toisin oli maan kasvavassa pääkaupungissa Helsingissä, jonne jopa haettiin maaherran kuulutuksilla lisää tilapäistä työväkeä. Esimerkiksi vuonna 1812 Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra kehotti kuulutuksin ympäri maakuntaa ”töihin halukasta ja vapaata väkeä” tulemaan kesäksi Helsinkiin.⁶⁸ Valtaosa tästä työvoiman tarpeesta kohdistui kaupungin laajennukseen ja rakennustöihin. Kaupungin oma työväki, suojelusväki, tunsu aika ajoin oman toimeentulonsa uhatuksi, ja anoi maistraatilta maalaisten työllistämisen kieltämistä. Tämä ei kuitenkaan ollut porvariston etujen mukaista, vaan heille työvoimatarpeen tyydyttäminen - kohtuullisin kustannuksin - oli tärkeämpää. Oman suojelustyöväen anomuksiin ei siis suhtauduttu suopeasti kaikissa kaupungeissa.⁶⁹

Kaikista Hollolassa työkirjan ottaneista 4/5 oli kertonut määränpääkseen Helsinkiin.⁷⁰ Maan entinen pääkaupunki Turku jäi Hollolasta katsottuna liian kaukaiseksi, varsinkaan kun sinne ei ollut hallinnollisissa seikoissa enää muuten asiaa. Lisäksi Turussa kaupungin oma suojelusväki oli onnistunut jonkin verran rajoittamaan kulkutyöväen työskentelyä Turun palon korjausten jälkeisenä aikana.⁷¹ Kaikkiaan vain joka viides Hollolassa tehty työkirja oli kirjoitettu jonnekin muualle kuin Helsinkiin. Vuosittaiset vaihtelut olivat kuitenkin suuria. Esimerkiksi vuonna 1844 kaikki työkirjat oli myönnetty Helsinkiin matkustamista varten, mutta myöhemmin Viipuri näyttää kasvattaneen omaa merkitystään potentiaalisena työskentelyalueena.⁷² Tosin Viipurissa sen naapuripitäjien asukkaat käyttivät aktiivisesti hyväkseen kaupungissa ilmaantuneita työtilaisuuksia, sillä kaupungin oma suojelustyöväki huolestui tilanteesta ja pyrki kieltämään maalaisten työskentelyn.⁷³

Muut Suomen kaupungit, Porvoo, Mikkeli, Vaasa, Tampere ja Hämeenlinna saivat vain yksittäisiä työnhakijoita Hollolasta. Niiden merkitys hollolalaisten työllistäjänä oli marginaalinen, sillä vaikka ne ovat saattaneet tarjota työtilaisuuksia lähiseutujen maalaisille, eivät ne houkutteleet kaukomatkaajia samalla tavalla kuin Helsinki tai Viipuri. Varsinaisia työkirjoja ei yleensä haettu

⁶⁷ Hämeenlinna oli pieni, muutaman tuhannen asukkaan sisämaakaupunki ja Heinola vuonna 1840 vapaakaupungiksi muutettu entinen maaherran residenssipaiikka.

⁶⁸ Waris 1950, 110–112.

⁶⁹ Hynninen 1924, 230–242.

⁷⁰ Helsingin vetovoimasta Waris 1950, 157–163; Waris 1973, 79–80; Jutikkala 2001, 30–31. Kasvava muuttoliike aiheutti mm. sen, että pappien oli vaikea pitää väestökirjanpitoa ajan tasalla. Laine 2006, 60–61.

⁷¹ Turussa työllistettiin maalaisia vuoden 1827 palon jälkeisessä jälleenrakentamistoiminnassa, mutta tämän jälkeen suhtautuminen töitä etsiviin ulkopaikkakuntalaisiin oli nihkeämpää. Hynninen 1924, 48.

⁷² Helsingin osuus kaikista lähtiöistä 1844–1849 oli 100-63-95-80-76-58-75 %.

⁷³ Hynninen 1924, 236–238. Esimerkki ulkopaikkakuntalaisen työvoiman käytöstä Viipurissa Einonen 2013, 139–140.

muihin maaseutupitäjiin, vaan pitäjien välinen toisinaan vilkaskin muuttoliike tapahtui muuttokirjojen avulla.⁷⁴ Hollolastakin on otettu vain yksittäisiä työkirjoja naapuripitäjiin. Näiden lisäksi vuoden 1845 alussa kolme viitailalaista talonpojan poikaa, Mikko Mikonpoika, Kustaa Antinpoika ja Antti Juhanpoika ottivat työkirjan Ahvenanmaalle.⁷⁵

Tilapäistyövoiman merkitys oli suurinta niin sanotuille erityistyömaille, jotka toimivat lähes täysin muualta tulleen työvoiman varassa. Näistä 1840-luvulla ajankohtainen oli vain Saimaan kanavan rakentaminen. Myöhemmin 1860-luvulta lähtien myös junaratojen rakentamiseen tarvittiin kulkutyövoimaa. Näille työmaille otettiin kuitenkin vain miehiä töihin. Saimaan kanavan rakentamisen aloittaminen vuonna 1845 näkyi heti Hollolassa työkirjan hakemisena Lappeenrantaan.⁷⁶ Myöhemmin matkakohteen nimeksi vakiintui Saimaan kanava, toisinaan määränpääksi ilmoitettiin yksinkertaisesti kanavatyö (*kanal arbete*). Kanavatyömaan suosio kasvoi Hollolassa vähitellen ja vuonna 1849 jo 40 prosenttia kulkutyömiehistä lähti Saimaan kanavaa rakentamaan. Saimaan kanavan kerrotaan houkutelleen myös kaupunkien suojelustyömiehiä rakennustöihin ja näin aiheuttaneen kaupungeissa työvoimapulaa sekä päiväpalkkojen nousua.⁷⁷

Mikä veti työnhakuun kaupunkeihin?

Syyt lähteä kotiseutua kauemman töidenhakuun olivat moninaiset. Osin kyse oli kotiseudun työntövoimasta, osin kaupunkien vedosta.⁷⁸ Päällimmäisenä motiivina on todennäköisesti ollut kotiseudulla kohdattu työn ja toimeentulon puute, oli pakko lähteä etsimään elantoa muualta. Tähän viittaa muun muassa se, että suurin osa lähtijöistä oli itsellisiä. Myös lähdön ajankohta antaa aiheen olettaa, että kyse oli toimeentulon hankkimisesta, ei pelkästään seikkailunhalusta tai uteliaisuudesta. Talonpojilla ei ollut vielä aikaisin keväällä tarvetta työllistää tonteillaan asuvia muonamiehiä tai muita itsellisiä, vaan nämä joutuivat lähtemään työnhakuun muualle. Perinteinen maaseutuelämä oli muutenkin muuttumassa. Tutkimusajanjaksolla tilattoman väestön kasvu ja maatalouden toimintakulttuurin muutokset ajoivat varsinkin miehiä ja vanhempia naisia tilapäistöiden hakuun. Miesten työtilaisuudet maatalouden piirissä olivat vähenemässä, ja renkien lukumäärä pieneni. Vuosipalkollisen pestin sijaan entiselle rengille tarjottiin asuinsija ja häntä työllistettiin vain

⁷⁴ Rasila 1983, 88–89.

⁷⁵ HMA, Hollolan seurakunta, annettujen todistusten diaarit 1845, nro 2–3.

⁷⁶ Paaskoski 2002, 74–84.

⁷⁷ Hynninen 1924, 101; Waris 1950, 117.

⁷⁸ Yleisesti muuttoliikkeen syistä Lento 1951, 48–53. Rasila 1983, 98–99; Korkiasaari & Söderling 2007, 246–248.

sesonkiaikoina. Muuten hän oli vapaa etsimään muita töitä. Muonatorppari ja -renki kulttuurin synty siis lisäsi kulkutyöläisten määrää.⁷⁹

Kun renkien määrä väheni, vastaavasti piikojen osuus maatalouden työvoimasta taas kasvoi. Osin tässä oli syynä karjatalouden kehittyminen, mutta myös se, että naiset olivat halvempaa työvoimaa.⁸⁰ Tämä näkyikin nuorten naisten vähäisenä osuutena kulkutyövoiman joukossa. Nuorille naisille oli maaseudulla tarjolla runsaasti työtilaisuuksia maatalojen piikoina tai sitten kaupunkiin saatettiin muuttaa jo varsinaisella muuttokirjalla, sillä muuttorejoitukset eivät koskettaneet tätä ikäryhmää. Lisäksi naisten halukkuutta lähteä työnhakuun toiselle paikkakunnalle saattoi hillitä omat pienet lapset, joita ei voinut jättää yksin kotiin. Vanhenevilla naisilla ei ollut välttämättä samanlaisia lastenhoitovelvollisuuksia, mutta heillä oli myös vähemmän työtilaisuuksia maaseudulla. Heidän oli lähdettävä etsimään töitä kaupungeista, oli omaa perhettä tai sitten ei. Kulkutyöväen motiivit ja toimintatavat olivat siis osittain sukupuolittuneita - kuten työelämä muutenkin - ja miehillä ja naisilla oli erilaisia selviytymiskeinoja yhteisen päämäärän, elannon ja toimeentulon saavuttamiseksi.⁸¹

Kaupunkien vetovoima liittyi ennen kaikkea työtilaisuuksien tarjontaan. Valtaosaan niistä työpesteistä, mihin maalaiset kelpasivat, ei tarvittu erityistä koulutusta, taitoja tai varoja. Samanaikaisesti maaseudun miesten perinteiset rakennustaidot ja kirvesmiehen kyvyt saattoivat olla juuri sitä mitä tarvittiin. Lisäksi maalaisia pidettiin halpana työvoimana ja varsinkin korkeasuhdanteiden aikana kaupungeissa riitti töitä.⁸² Esimerkiksi Helsingin kasvusta johtuneet, asuin ja ulkorakennusten rakentaminen, maansiirrot ja tieurakat sekä satamatyöt jopa vaativat ulkopuolisen työvoiman käyttöä.⁸³ Naiset puolestaan työllistyivät muun muassa rakennuksilla tiilenkannossa tai satamassa rahdin lastauksessa. He saattoivat toimia myös pyykkäreinä ja kokkeina, töitä, joihin he olivat harjaantuneet jo kotona.⁸⁴

Osa kulkutyöväestä teki toistuvasti matkoja kaupunkiin, joten työtilaisuuksia löytyi. Toisaalta muuttorejoitukset saattoivat estää joidenkin henkilöiden pysyvän muuton kaupunkiin, sillä edes kaupungin suojelusmieheksi ei otettu ketä tahansa. Usein vakituiseksi asukkaaksi haluavan piti

⁷⁹ Muonatorppariuden yleistymisen on ajoitettu eteläisillä peltoalueilla 1800-luvulle. Soininen 1978, 45. Hollolassa nimitys alkoi yleistyä rippikirjoissa 1830-luvulla. HMA, Hollolan seurakunta, pää- ja rippikirjat 1830–1839.

⁸⁰ Rahikainen 2006, 165.

⁸¹ Rasila 1983, 98–99.

⁸² He toimivat yleisesti ulkotyöläisinä. Myöhemmin heitä saatettiin kutsua sekatyöläisiksi. Näiden ryhmien välillä oli kuitenkin joitakin eroja. Rasila 1983, 67–68; Peltola 1996, 168–169.

⁸³ Helsingin rakentamisesta Lindberg & Rein 1950, 96.

⁸⁴ Helsingissä naisia ei otettu kaupunkiin töihin. Waris 1950, 110.

työskennellä kaupungeissa tilapäisenä työmiehenä ennen kuin hänet hyväksyttiin varsinaiseksi asukiksi ja suojelustyömieheksi.⁸⁵ Työkirjan avulla kaupungissa elämistä saattoi kuitenkin laillisesti kokeilla ja monen kohdalla jatkuva Helsingissä käynti johti myöhemmin pysyvään muuttoon ja kirkonkirjojen siirtoon.⁸⁶ On lisäksi hyvä muistaa, että kaikkein köyhimmät ja vähävaraisimmat henkilöt eivät voineet lähteä pitkälle kaupunkimatkalle, sillä jonkinnäköisiä muonavaroja tarvittiin jo matkaa varten. Jollain oli myös elettävä ennen ensimmäisen palkan saamista.

Lähtöpäätökseen saattoi vaikuttaa muiden kokemukset ja ryhmäpaine. Kun selvästikin joissakin kylissä oli enemmän lähtijöitä kuin toisissa, olivat hyvät kokemukset rohkaisemassa muitakin lähtemään koittamaan onneaan. Samalla kylänmiesten valmiit kontaktit ja kokeneisuus veivät mukanaan. Eräillä alueilla, kuten Pohjanmaalla, työvaelluksista muodostui perinne. Osa pohjalaisten matkoista suuntautui Helsinkiä rakentamaan.⁸⁷ On toki mahdollista että joillakin alueilla saattoi olla myös enemmän tilatonta väkeä ja työnpuutetta, joka osaltaan johti kulkutyöläisten yleisyyteen.

Päätelmät

Suomessa ihmisten liikkumista on tutkittu lähes yksinomaan varsinaisen muuttoliikkeen avulla, jolloin kyse on ollut seurakunnan vaihdosta ja muuttamista on pystytty analysoimaan muuttaneiden luettelon ja muuttokirjojen avulla. Tilapäinen työperäinen liikehdintä on jäänyt lähes tyystin huomioimatta osin sen vaikean tutkittavuuden takia. Asiakirjalähteet todistavat työvaelluksista vain poikkeustapauksissa, sillä joka seurakunnassa ei ole kirjoitettu tilapäistyöhön lähteneille työkirjoja tai todistusten myönnöstä ei ole pidetty rekisteriä. Niin sanotun kulkutyöväen liikehdinnän huomioiminen kuitenkin monipuolistaa kuvaamme 1800-luvun muuttoliikkeistä. Sen avulla voidaan muun muassa todeta tilattoman väestön liikehdinnän alkaneen aikaisemmin kuin aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa on usein huomioitu. Tämä varhainen muuttoliike oli muodoltaan epävirallisempaa sekatoiden ja tilapäisten työansioden etsintää, josta ei ole jäänyt paljoa aikalaislähteitä. Myöhemmin tämä kasvava liikehdintä muuttui varsinaiseksi muuttoliikkeeksi ja siirtolaisuudeksi, joka oli leimaa antava 1800-luvun jälkimmäiselle puoliskolle.

⁸⁵ Hynninen 1924, 222–223.

⁸⁶ Waris 1973, 69; Jutikkala 2001, 26, 35–36. Helsinki oli hollolalaisten päämuuttokohde myös myöhemmin. Heikkinen 1975, 27.

⁸⁷ Waris 1973, 66–68, 83–85; Jutikkala 2001, 30–31.

Kulkutyöväki oli pääasiassa tilatonta väestönosaa, jolla oli tarve etsiä perustoimeentuloa kaupungeista. Valtaosa lähtijöistä oli itsellisen asemaan kuuluvia alle 30-vuotiaita miehiä tai tätä vanhempia naisia. Maaseutu ei siis voinut enää elättää kaikkia asukkaitaan, vaan se suorastaan työnsi tilattomia etsimään töitä ja toimeentuloa kaupungeista ja erityistyömailta. Toisaalta kaupungit vetivät maaseutuväestöä puoleensa tarjoten elantoa ja uusia kokemuksia. Töiden hakeminen kaupungeista kannatti, siitä todistavat toistuvat matkat. Tilapäistöistä löytyi myös väliaikainen purkuventtiili maaseudun rakennemuutoksen aiheuttamiin ongelmiin, jotka kärjistyivät vasta myöhemmin esimerkiksi 1860-luvun suurten nälkävuosien aikana. Se, mitä kaikkea kulkutyöväki kaupungeissa teki, on tietoisesti jätetty tämän tutkimuksen ulkopuolelle, mutta olisi hyvin jatkotutkimisen arvoinen kohde.

Vaikka nyt analyysin keskiössä on yksi pitäjä ennen kaikkea sopivan lähdemateriaalinsa takia, ei ole vaikea uskoa samantyyppistä työperäistä liikehdintää olleen muissakin pitäjissä. Varsinkin kaupunkien lähipitäjät ovat tarjonneet potentiaalisen työvoimareservin. Toki kulkutyöväen määrään ovat vaikuttaneet monet muutkin seikat, kuten paikkakuntakohtaiset liikenneyhteydet, väestön tietoisuus työtilaisuuksista ja muiden esimerkki. Yleisesti ottaen voidaan kuitenkin sanoa kaupunkien vetäneen työvoimaa ja kotiseudun työn puutteen työntäneen väkeä liikenteeseen ympäri Suomea ja Suomen rajojen yli.

LÄHTEET:

Arkistolähteet

Hämeenlinnan maakunta-arkisto (HMA)

Hollolan emäseurakunta, annettujen todistusten diaarit 1844–1845, 1846–1859

Hollolan emäseurakunta, pää- ja rippikirjat 1830–1839, 1840–1850

Painetut lähteet

Hällström, Gustaf Gabriel 1824, *Utdrag ur dom-kapitlets i Åbo circular-bref; innehållande hwad under loppet af sednast förflutna 140 år blifwit till församlingarnes och presterskapets i Åbo stift ständiga iagttagande förordnad*. Bibel-tryckeriet, Åbo.

Suomen suuriruhtinasmaan asetuskokoelma 1879. Helsinki.

Tietosanakirja. 10. osa, Työehtosopimus-Öölanti, 1919. Toimituskunta Jalmar Castrén et al.

Tietosanakirja, Helsinki.

Kirjallisuus

Aro, Timo 2007, *Julkinen valta ja maassamuuttoa edistävät ja rajoittavat tekijät Suomessa 1880-luvulta 2000-luvulle*. Koulutussosiologian tutkimuskeskuksen raportti 69. Turun yliopisto, Turku.

De Geer, Eric & Wester, Holger 1975, *Utrikes resor, arbetsvandringar och flyttningar i Finland och Vasa län 1861–1890*. Särtryck ur Österbotten 1975. Skrifter utg. av Svensk-Österbottniska samfundet, Vasa.

Einonen, Piia 2013, Viipuri syyskuisena tulipaloyönä vuonna 1836. *Genos* 84(3).

Engman, Max 1995, *Förvaltningen och utvandring till Ryssland 1809-1917*. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 20. Tryckeriecentralen, Helsingfors.

Happonen, Päivi 2004, *Sukututkimuksen asiakirjaopas. Väestöhistorialliset arkistolähteet*. Karjala-tietokantasäätiö.

Happonen, Päivi 2009, *Kaksi todellisuutta? Kirkonkirjat ja henkikirjat Sortavalan kaupungin väestöllisen profiilin kuvaajina 1800-luvun alusta vuoteen 1940*. Yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Joensuun yliopisto, yhteiskunta- ja aluetieteiden tiedekunta nro 96. Joensuun yliopisto.

Heikkinen, Antero 1975, *Hollolan historia 3, Taloudellisen ja kunnallishallinnollisen murroksen vuosista 1860-luvulta toiseen maailmansotaan sekä katsaus Hollolan historiaan 1940–1970*.

Hollolan kunta, Hollola.

Heikkinen, Sakari & Kuusterä, Antero 2007, *Virkakoneiston rattaat ja talouden pyörät. Suomalaisen talouspolitiikan alku (1809–1860)*. Teoksessa *Kansantaloustiede, talouspolitiikka ja hyvinvointivaltio. Juhlakirja Jukka Pekkarisen kunniaksi*. Toimittaneet Visa Heinonen & Markus Jäntti & Juhana Vartiainen. Palkansaajien tutkimuslaitos, Helsinki.

Häkkinen, Antti 2005, Kiertäminen, kulkeminen ja muukalaisuuden kohtaaminen 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisöissä. Teoksessa *Vieraat kulkijat - tutut talot. Näkökulmia etnisyyden ja köyhyyden historiaan Suomessa*. Toimittaneet Antti Häkkinen & Panu Pulma & Miika Tervonen. Historiallinen arkisto 120. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Hynninen, Eemil 1924, *Ulkotyöväen palkkasuhteen kehitys suomen suurimmissa kaupungeissa 19 vuosisadalla ennen elinkeinovapautta*. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXX. Helsinki.

Jutikkala, Eino 2001, Maassamuutto kautta aikojen. Teoksessa *Muuttoliikkeet vuosituhatvuotena - halutaanko niitä ohjata? Muuttoliikesymposium 2000, Turku 22.–24.11.* Toimittanut Elli Heikkilä. Siirtolaisuustutkimuksia 24. Siirtolaisuusinstituutti, Turku.

Korkiasaari, Jouni & Söderling, Ismo 2007, Muuttoliike. Teoksessa *Suomen väestö*. Toimittaneet Seppo Koskinen et al.. 2. uudistettu painos. Gaudeamus, Helsinki.

Kuusi, Sakari 1937, *Hollolan historia. Muinaisuuden hämärästä kunnallisen elämän alkuun 1860-luvulle. 2 osa*. WSOY, Porvoo.

Laine, Esko M. 2006, [puuttuu osion nimi]. Teoksessa *Kaupunkilaisten kirkko. Helsinkiläisten ja seurakunnan kohtaamisista kuudella vuosisadalla*. Marjo-Riitta Antikainen & Esko M. Laine & Anne Birgitta Yeung. Otava, Helsinki.

Leitzinger, Antero 2008, *Ulkomaalaiset Suomessa 1812–1972*. East-West Books, Helsinki.

Lento, Reino 1951, *Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939*. Väestöpoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki.

Lindberg, Carolus & Rein, Gabriel, Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia. III. Ajanjakso 1809–1875, ensimmäinen nide*. Toimituskunta Eirik Hornborg et al.. Helsingin kaupunki, Helsinki.

Nenonen, Marko 1999, Kulkijan taival. Teoksessa *Tuhat vuotta tietä, kaksisataa vuotta tielaitosta I. Maata, jättä, kulkijoita. Tiet, liikenne ja yhteiskunta ennen vuotta 1860*. Toimittanut Tapani Mauranen. Edita, Helsinki.

Nygård, Toivo 1985, *Irtolaisuus ja sen kontrolli 1800-luvun alun Suomessa*. Studia historica Jyväskyläensia 31. Jyväskylän yliopisto.

Paaskoski, Jyrki 2002, *Viipuriin ja maailmalle. Saimaan kanavan historia*. Otava, Helsinki.

Peltola, Jarmo 1996, Yhteiskunta liikahtaa? Sosiaalinen liikkuvuus neljässä näytöksessä 1800-luvun lopulta 1990 luvulle. Teoksessa *Kuokkavieraiden pidot. Historian marginaalista marginaalihistoriaan*. Toimittaneet Jarmo Peltola & Pirjo Markkola. Vastapaino, Tampere.

Peltonen, Matti 1999, Työnjako sosiaalisena tilana. Sukupuolenmukaisesta työnjaosta maataloudessa. Teoksessa *Suomalaisen työn historiaa. Korvesta konttoriin*. Toimittanut Raimo

- Parikka. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 730. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Pitkänen, Kari 2007, Suomen väestön historialliset kehityslinjat. Teoksessa *Suomen väestö*. Toimittaneet Seppo Koskinen et al.. 2. uudistettu painos. Gaudeamus, Helsinki.
- Pulma, Panu 1994, Vaivaisten valtakunta. Teoksessa *Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisten sosiaalisen turvan historia*. Toimittaneet Jouko Jaakkola & Panu Pulma & Mirja Satka & Kyösti Urponen. Sosiaaliturvan kirjallisuus. Sarja Sosiaalipolitiikka, sosiaaliturva 1 Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki.
- Pulma, Panu 2007, Maalaiselämän hidas muutos. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi*. Toimituskunta Kai Häggman et al.. Weilin + Göös.
- Rahikainen, Marjatta 2006, Maatalouden piirat pitäjänhistorioiden valossa. Teoksessa *Työteliäs ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Toimittaneet Marjatta Rahikainen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1092. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Rasila, Viljo, *Teollistumiskauden muuttoliikkeet. Mikrohistoriallinen tutkimus Tampereen seudulta*. Tampereen yliopisto. Historiatieteen laitoksen julkaisuja 7. Tampere.
- Rosander, Göran 1967, *Herrarbete. Dalfolkets säsongvisa arbetsvandringar i jämförande belysning*. Skrifter utgivna genom länsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Seri B:13. Uppsala.
- Rosenberg, Antti 1966, *Muuttoliike Uudenmaan läänissä esi-industrialistisen kauden lopulla. (1821-1880)*. Historiallisia tutkimuksia 70. Suomen historiallinen seura, Helsinki.
- Soininen, Arvo 1974, *Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväestö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle*. Historiallisia tutkimuksia 96. Suomen historiallinen seura, Helsinki
- Uotila, Merja 2014, *Käsityöläinen kyläyhteisönsä jäsenenä. Prosopografinen analyysi Hollolan käsityöläisistä 1810–1840*. Jyväskylä studies in humanities 237. Jyväskylän yliopisto.
- Utterström, Gustaf 1957, *Jordbrukets arbetare. Levnadsvillkor och arbetsliv på landsbygden från frihetstiden till mitten av 1800-talet. Första delen*. Tidens Förlag, Stockholm.
- Waris, Heikki 1950, Yhteisö. Teoksessa *Helsingin kaupungin historia III. Ajanjakso 1809–1875. Jälkimmäinen nide*. Toimituskunta Eirik Hornborg et al.. Helsingin kaupunki, Helsinki.
- Waris, Heikki 1973, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle*. 2. tarkistettu painos. Weilin + Göös, Helsinki.
- Östman, Ann-Catrin 2007, Kaskenpoltosta moderniin maatalouteen. Teoksessa *Suomalaisen arjen historia 2. Säätyjen Suomi*. Toimituskunta: Kai Häggman et al. Weilin + Göös.